

1921-1922 Yıllarında Ermeni Komitelerinin ve Patrikhanenin İstanbul'daki Faaliyetleri

Doç. Dr. Bülent ÇUKUROVA*

ÖZET

Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul'daki Türk haberalma elemanları, Ermeni komiteleri ve işgalcilerin her türlü faaliyetini izleyerek, düzenli olarak Ankara'ya rapor ettiler. Komiteler, patrikhane, İngitere'nin İstanbul temsilcisi ve Yunanlılarla birlikte Anadolu hareketinin başarısızlığı için her türlü komplonun içinde bulundu.

Bu raporların verdiği bilgiler ışığında, Ermeni komiteleri İstanbul'daki özellikle Hıristiyanlardan finans sağlamaya çalışmış, Batı ve Balkan devletleriyle işbirliğine girmiş, Anadolu'dan göçen yerli Ermeniler Batılı işgalciler tarafından Marmara bölgesine yerleştirilerek, bölgedeki Ermeni nüfusu arttırılmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak komiteler, İstanbul'u yeni Türk devletinden koparabilmek amacıyla çalışmalar yürütmüştür.

The Activities of Armenian Committees and Patriarchates in İstanbul During 1921-1922

ABSTRACT

During the Turkish Independence War with the Turkish news agency and Ankara watched very closely the activities of Armenians committees, the patriarchates, and the relations between Armenians and the Balkan States, and even the minorities which work in the railroad lines, and the Armenians immigrants which came to İstanbul. Britishes, Greeks, Armenian committees, Patriarchate and native compradors, by working together and with the help of the organizations which they assembled, they tried to prevent the Anatolian movements. Their aim was not put the nationalists in the Balkan States even if at that time the national movement in Anatolia couldn't be prevented but the developments didn't be occurred which they hoped and it caused their behaviour any result.

* Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

This study is about the activities of powers which try to prevent the Kemalist movements in the European side, from the middle of 1921 until big Attack's.

Mütarekeden sonra Secret Service Adana, Kayseri, Niğde, Maraş, Malatya, Diyarbakır, Konya, Sivas ve bunların ilçelerinde İngilizlere çalışan, Ermenilerden oluşan bir haberalma ağı kurmuş olmasına karşın, 1922 ortalarında artık bu bölgede Müslüman olmayan istihbarat elemanı kalmadı¹. İngilizlerin haber kaynaklarının önemli bir kısmını da şimendifer hatlarında görev yapan azınlıklar oluşturdu. Bunlar bir yandan Anadolu'daki gelişmeleri İstanbul'daki haber merkezine iletirken, diğer yandan komitecilerin Anadolu'ya sızmasını sağladı. Bu durumu Ankara'da fark ettiğinden örneğin, "Şark Şimendiferleri Kumpanyası Müdürü" Küçükyan, İstanbul'daki Türk haberalma elemanları tarafından yakından izlendi².

Yine Mütareke sonrası İstanbul'daki Ermeni komite ve derneklerinin merkezleri Avrupa'ya taşındı. Amerika, İtalya, İngiltere, Cenevre, Brüksel ve Beyrut'ta birer Ermeni temsilciliği kuruldu³. İstanbul'da komitelerin birer delegeleri bırakıldı. Bu delegelerden, merkezle ilişkilerini sürdürmeleri ve merkezin emirleri doğrultusunda faaliyet gösterme görevi verildi. Bunlar A.Darapirhamyan, O.Agopyan, Tarosyan, A.Manok, B.Karagözyan, İdareciyan, Taşkiyan, Çınaryan, Kalpacıyan, Tahdoryan, Karteryan, Dr. Altunyan, Parsihyan, Ütüciyan, B. Armenak ve Misakyan idi. Delegelerin ilk çalışmaları Patrikhaneyi ve Patrikhane genel meclisini yanlarına çekmek oldu. Toplanan delegeler Patrikhane mensuplarından Naroyan Mesrup'u başkan seçtiler⁴.

Taşnakların İstanbul Şubesi ve Anadolu genel merkezi Beyoğlu Kabristan sokağı 37 numaradaydı⁵. Şube, İsviçre merkezi Başkanı Noradunkyan ile sürekli haberleşme içindeydi. İletişim Şevariş Misakyan tarafından sağlanıyordu⁶. Parti üyeleri, çıkarları uğruna İstanbul'da iktidarda etkin konuma gelmeyi amaçlayan işbirlikçi Hürriyet-İtilaf ve Necat-İtila Fırkaları ile de ortak çalışmalara girdiler, onların bazı toplantılarına katıldılar⁷. Bunlarla birlikte Ermeni komiteleri içinde şiddet ve eylemlerle sorunların çözülemeyeceğine, sorunun siyasetle halledilmesi gerektiğine inanan gruplar da bulunmakta idi⁸. Örneğin 1922 Mayısında bazı ruhaniler ve Taşnakların şiddet politikasına karşı çıkan bazı Ermeniler bir kurul oluşturarak, Ermeni sorunları ile yalnız bu kurulun uğraşacağını, heyetin herhangi bir devlete bağlı olmayacağını, Ermeni sorunları için en yüksek başvuru yeri olarak Uluslar Cemiyeti'ni tanıyacaklarını, kurul politikalarının

¹ TİTE Arş. K.39/14439.

² TİTE Arş. 39/10887-108, 14458, 14573, 14584.

³ TİTE Arş. 39/14507.

⁴ TİTE Arş. 39/14599.

⁵ TİTE Arş. 39/13243, 13252.

⁶ TİTE Arş. 39/13243.

⁷ TİTE Arş. 39/13252, 13241, 13256, 14391.

⁸ TİTE Arş. 39/14470.

açık olacağını açıkladılar ve bu açıklama nedeniyle hem İngilizler, hem şiddet yanlısı Taşnaklardan tehditler aldılar, kiliselerdeki vaaz ve öğütler bu kurulun kararları doğrultusunda yapılmaya çalışıldı. Aynı tehditler Ermeni gazetecilerin, izleyecekleri siyaseti belirlemek üzere gerçekleştirilen toplantı üzerine de yapıldı⁹. 1922 Haziran sonlarında Taşnak Fırkası'nın Londra merkezi üyelerinden Arusyan İstanbul'a gelerek partinin emirlerini ilettiler. Fakat patrikhane kurulu bu emirlere kayıtsız şartsız uymayı reddetti. Bundan yaklaşık iki ay sonra patrikhaneye gönderilen Taşnak Fırkası kongre kararları da bir tepki görmedi¹⁰. Durum öyle göstermektedir ki Patrik Zaven'in bir Taşnak Partisi üyesi gibi çalışmasına karşın, patrikhane kurulu, patrikhanenin bir Taşnak Fırkası şubesi olarak çalıştırılmasını engellemiştir. 1922 sonlarında Patrikhane kurulunun İngiltere ve Ermeni komiteleri dışında bir politika izleme girişimi, bazı patrikhane üyelerinin İstanbul'da Fransız Generali Pelle ile ilişkiye girmeleri, Patrikhane cismani üyelerinden birinin Paris'e gidip siyasi görüşmelerde bulunması İngiltere ve Taşnak Fırkası'nın tepkisine neden oldu. Merkezi Cenevre'de bulunan "Ermeni Milliyetperverler komitesi" tarafından hazırlanan ve İstanbul İngiltere Siyasi Temsilcisi Ryan tarafından Patrikhaneye sunulan bir mektupla, patrikhane 1918 kararlarını açıklamakla tehdit edilerek, İngiltere'nin uygulayacağı politikalara uymaya zorlandı¹¹.

1921 yılı içinde Kınalıada'da bulunan "Ermeni İttihad Kulübü" üyelerine askeri eğitim vermeye başladı¹². Adaya gelen Ermeni gençleri için çadırlar kurularak, eğitimleri için istihkam malzemeleri, patlayıcı maddeler hazırlandı. 1922 Ocak ayında Ermeni Komiteciler, İstanbul'da gerçekleşecek olası ayaklanmayı organize etmek, Türk liderlere karşı suikastler düzenlemek amacıyla Tokatlıyan'da bir fedai derneği oluşturarak, gönüllü kayıtları yaptılar. Dernek Başkanlığına Tahtacıyan, yardımcılığına ise İblaganyan getirildi¹³. Bu Derneğin Yönetim Kurulu üyelerinden, Paris'te bulunan General Antranik, aynı zamanda "Ermeni Milli Müdafaa Heyeti" Başkanı idi¹⁴.

Haziran 1922 sonlarında yine Kınalıada'da bulunan bir tiyatrodaki yapılan toplantı Amerika'dan gelen Silyan adlı bir komiteci başkanlığında açıldı. Katılımcılar Ermeni Patrikhanesi yetkilileri, Taşnak Fırkası'nın ileri gelenleri, Ramgavar Fırkası üyeleri ve Sitraklardı. Hınçaklar toplantıya katılmadı. Toplantıda Gülbenkyan, Noradunkyan ve Sivaslıyan'dan gelen mektuplar okundu, komitelerin tek çatı altında birleşmesi onaylandı¹⁵. Yine Amerika'dan gelen Şahamyoryan'ın bu toplantıdaki önerisiyle, 3 Temmuz'da bir toplantı yapılarak, 15 Temmuz'da Bulgaristan'da yapılacak

⁹ TİTE Arş. 39/14443.

¹⁰ TİTE Arş. 39/14424, 14503.

¹¹ TİTE Arş. 39/14487.

¹² TİTE Arş. 39/13242.

¹³ Yönetim Kurulu, Jagadamard Gazetesi sahibi Vartanis Dikyan, General Antranik, Şenmikyan, K. Tabalyan, Vahram Ekmekciyan ve Şevariş Misakyan idi.

¹⁴ TİTE Arş. 39/13262, 13243, 14556.

¹⁵ TİTE Arş. 39/14519, 14576.

Ermeni genel Kongresi'ne katılımcı olarak Jağadamard gazetesi yazarı Sarkis ve Jul isimli komiteciler seçilmiştir¹⁶.

Mütareke döneminde Ermeni gazetecilerin komiteler içinde aktif rol oynadıkları gözlenmektedir. Bu dönemde Taşnaksütyun Jağadamard gazetesini çıkarırken, Ramgavar-Azadegan Fırkası Sumral-Liberal gazetesini çıkarmakta idi. Diğer Ermeni gazeteleri siyasete fazla yer vermezken, yalnızca Türk aleyhtarı yazılar yazan ve bunun dozunu 1922 sonlarında iyice artıran Jogovartisyan-Jamanak gazetesi Ermeni tezlerini savunmuştur¹⁷.

Komiteler yapacakları ihtilali gerçekleştirebilmek için, örgütlerinin ekonomik kaynaklarını sağlamak zorunda idiler. Komiteler Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra, Avrupa ve Amerika'da ne doğu Anadolu'yu, ne Ermenistan'ı hiç görmemiş Ermeniler ve Amerikalılar arasında Büyük Ermenistan'ı kurma yolunda propaganda çalışmaları başlattılar. Bu propagandalar başarılı oldu ve milyonlarca dolar bağış toplandı¹⁸. İstanbul'da da zengin Ermeniler bu yolda bilinçlendirilmeye çalışılıyordu. Örneğin 1922 Haziranında Nişantaşı'ndaki Ermeni Nortoburos Okulunda yapılan toplantıya Ermeni tüccarlar ve komitelerin ileri gelenleri davet edildi. Bu toplantıda Okul Müdürü Hindliyan yaptığı konuşmada, okulun amaçları, gelişmesinin nasıl sağlanabileceği yanında, Ermenistan'ın geleceğini de içeren, uzun, siyasi bir konuşma yaptı¹⁹. Ermeni Müdafaa Heyeti Ermeni kilise ve okullarında toplantılar yaparak, Halıcıoğlu'ndaki yerli Ermenilerle²⁰, Çukurova ve Kafkas mültecilerini komiteye üye yapıp, birer mecidiye toplayarak, bu parayla Avrupa'dan silah ve mühimmat getirmeyi hedefledi. Heyetin başkanlığına başmürettip Dikran Doğramacıyan geldi²¹. Taşnaksütyun komitecileri de benzer bir girişimle mali güçlerini artırmak amacıyla, ticaretle uğraşıp, yerli Ermenilerden para topladılar²².

Kulübün bu politikası ve Taşnak Partisi, uygulamalarında başta İngilizler olmak üzere, yerli Rumlar ve Yunanlılar tarafından desteklendi.

Taşnaklar Büyükkada'daki Rum ve Ermeni okullarını, Üsküdar'daki bir Ermeni yetimhanesini silah, cephane depoları haline getirerek, Kumkapı ve Samatya bölgesinde örgütlendiler, Yunan subayları tarafından yerli Rumlar ve Ermenilere istendiği kadar silah dağıtıldı²³. Bu hareketle planlanan, ulusal kuvvetler İstanbul'a girdiği takdirde veya Paris'te Barış Konferansı kararları Türkler yararına çıkacak olursa²⁴ azınlıklar tarafından bir ayaklanma

¹⁶ TİTE Arş. 39/14519.

¹⁷ TİTE Arş. 39/14568.

¹⁸ Malkasian, Mark, The Disintegration of the Armenian Cause in the United States, 1918-1927, *Middle East Studies* 16 (1984) s.356.

¹⁹ TİTE Arş. 39/14499.

²⁰ TİTE Arş. 39/14464.

²¹ TİTE Arş. 39/14464.

²² TİTE Arş. 39/13242, 14464, 14577.

²³ TİTE Arş. 39/10895-145, 14509

²⁴ TİTE Arş. 39/13262, 14556.

çıkarılmasını sağlamaktı²⁵. İşin ilginç yanı, bu hareket içinde rantları İstanbul'un işgal kuvvetlerinde kalmasına bağlı olan Türk işbirlikçilerin de bulunmasıydı²⁶. Ermeni komitecilerinden Vahram Ekmekciyan'ın ifadesiyle hareket zamanı ve talimatı kendilerine İngilizlerce bildirilecekti²⁷. Azınlıklar, işgal kuvvetlerinin İstanbul'u Türklere bırakmaları olasılığına karşı, şehir Türklere geçtiği takdirde katledileceklerini ileri sürmekteydiler. Hatta Aralık 1921'de Beyoğlu'nda Türklerin fener alayı yapmaları dahi azınlıkların bu yolda propaganda yapmalarına neden oldu²⁸.

İngilizlerin örgütlemesi ile 24 Mayıs 1922'de Hınçak ve Taşnak partilerinin İstanbul şubeleri birleşme kararı aldılar²⁹. Bu birleşmeye karşın komiteler zaman zaman bağımsız hareket etti. Örneğin 1922 Haziran sonunda Londra'da yapılacak olan Taşnak Fırkası Kongresine katılımcı olarak, Taşnaklar yaptıkları toplantıyla kendi başkanlarından Polatyan'ı seçtiler³⁰.

Haziran ve Temmuz 1922'de de İstanbul'daki çeşitli Ermeni kuruluşları bir araya gelerek toplantılar yaptılar. Haziran ayında Barış Konferansı'na gidecek üyelerin belirlenmesi amacıyla bütün Ermeni ve Rum komiteleri bir araya gelerek, toplantı için iki üye seçtiler. Toplantıda Ermeni ve Rumlara yapıldığı iddia edilen kıyım ile ilgili sahte belgeler oluşturularak, bu olaya tanıklık etmek üzere işbirlikçilerden Hasan Fehmi, İbrahim, Sadık ve İsmail Hakkı isimli kişiler saptandı³¹. Aynı toplantıda Bogos Nubar ve Noradunkyan'a mektuplar yazılarak, İzmir boşaltılacak olursa, buradaki "tüm hıristiyanların Türklere tarafından öldürüleceğine" ilişkin Yunan hükümeti ve İtilaf devletlerine birer nota verilmesi istendi. Eğer İzmir ve yöresi Türklere bırakılırsa, Ermeni ve Rum komitelerinin, İstanbul'da da yapmayı planladıkları gibi Türklere karşı koyacakları vurgulandı³². Bu propagandalar mütarekeden sonra başlamış, Anadolu hareketinin başarıları karşısında kızışmıştı.

Temmuz 1922'de Paris'te bulunan Ermeni temsilciler istifa etti. Yeni oluşturulan kurulun başkanlığına seçimle Gabriel Noradunkyan, müsteşarlığına Param, üyeliklere ise Dr.Tarosyan, Sinanyan, Arşak

²⁵ TİTE Arş. 39/14401.

²⁶ TİTE Arş. 39/13258. 25.9.1922.

²⁷ TİTE Arş. 39/14581.

²⁸ TİTE Arş. 39/14401, 14545.

²⁹ İki ayrı belgede bu konu ile ilgili farklı bilgiler verilmektedir. Birinci belgede bu birleşmeyi sağlayanın Murad Kürekciyan olduğu (TİTE Arş. 39/13256), ikinci belgede ise birleşmenin Paris'teki Ermeni Barış Komitesi Başkanı Hadisyan ile Necat ve İtila'daki Taşnak temsilcisi, İngiliz Haberalması üyesi Simon olduğu belirtilmektedir. Ayrıca birleşmeyi 12 Mayıs olarak gösteren bu belgede, birleşmede Erkan-ı Harb Bnb.Nuri isimli bir subayın da etkili olduğu yer almaktadır. Bu subay büyük olasılıkla Necat-İtila veya Hürriyet-İtilaf'a yakın subaylardan olmalıdır (TİTE Arş.39/10888-40).

³⁰ TİTE Arş. 39/14489.

³¹ TİTE Arş. 39/ 14525.

³² TİTE Arş. 39/14525, 14527, 14533.

Çobanyan, Babacanyan, Safrastıyan, Aramozyan, Bogos Esmeryan, Abraham Kogasok getirildi³³.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Ermenilerin bir kısmı Türklerin elinde bulunan bölgelerde yaşamayı sürdürürken, çoğunlukla, yıllardır Müslüman toplumla mücadelelere girmiş olanlar İstanbul ve İzmir'e göç etti. İstanbul'a gelenler içinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden (daha çok Adana, İzmit, Adapazarı, Düzce, Bahçecik hatta Erivan'dan gelenler vardı. Başlangıçta yer sorunları nedeniyle çadırlara yerleştirilen³⁴ Göçmenler, işsizliğin de önemli boyutlara ulaşmasıyla büyük ölçüde komitelerin hizmetine girdi³⁵.

Ermeni komitelerinin birleşmeleri sonrası, İşgalci İngiliz subaylarının aileleri İstanbul'u terk ederken, şehire gelen Ermeni komitecilerinin ve göçmenlerin sayısında artış görüldü³⁶. Göçmenlerden Ermeniler Ortaköy, Beyoğlu, Üsküdar, Yenimahalle, Adalar; Rumlar Fener, Beyoğlu, Tatavla civarına yerleştirildiler³⁷. İngiliz gizli servisinin direktifiyle oluşturulan bu yerleştirme politikasının³⁸ bir boyutu ise Ermeni örgütlerinin karşı koymalarına rağmen göçmenlerin bir kısmının Gemlik ve Mudanya civarına yerleştirilmeleridir. Bu nedenle Gemlik, Mudanya bölgelerine adam gönderen komiteciler Ermeni ailelerin İstanbul'a dönmeleri yolunda propagandalar yaptılar. Bu bölgede Ermeni nüfus o denli artırdı ki, İzmir'in Türk tarafına geçişinden sonra Gemlik-Mudanya bölgesindeki Ermeniler, İstanbul'da bulunan Mınak isimli bir Ermeniden, Kuva-yı Milliyecilerle savaşabilmek için silah ve mühimmat istediler. Gönderilen malzeme yolda yakalanınca Mınak tutuklandı ve İngilizlerin girişimiyle serbest bırakıldı³⁹.

1922 Ocak ayında Ermeni Komiteciler, İstanbul'da gerçekleşecek olası ayaklanmayı organize etmek, Türk liderlere karşı suikastler düzenlemek amacıyla Tokatlıyan'da bir fedai derneği oluşturarak, gönüllü kayıtları yaptılar. Dernek Başkanlığına Tahtacıyan, yardımcılığına ise İblaganyan getirildi⁴⁰. Bu Derneğin Yönetim Kurulu üyelerinden, Paris'te bulunan General Antranik, aynı zamanda Ermeni Milli Müdafaa Heyeti Başkanı idi⁴¹.

İzmir'in Türkler tarafından kurtarılması sonrası, İstanbul'daki Ermeni komiteleri arasında ayrılıklar baş gösterdi. Rum ve Ermeni komitelerinin İzmir'de olduğu gibi İstanbul'u yakmaları olasılığına karşı⁴² İngilizlerce

³³ TİTE Arş. 39/14507, 14510.

³⁴ Ulubelen, Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Yaylacık Matb., İstanbul 1967. s.215.

³⁵ TİTE Arş. 39/14599-3.

³⁶ TİTE Arş. 39/13275,14485, 14506.

³⁷ TİTE Arş. 39/13258.

³⁸ TİTE Arş. 39/14535.

³⁹ TİTE Arş. 39/13245, 14401, 14535, 14588.

⁴⁰ Yönetim Kurulu, Jagadamard Gazetesi sahibi Vartanis Dikyan, General Antranik, Şenmikyan, K. Tabalyan, Vahram Ekmekciyan ve Şevariş Misakyan idi.

⁴¹ TİTE Arş. 39/13262, 13243, 14556.

⁴² TİTE Arş. 39/14426, 14551.

önlemler alındı⁴³. 21 Eylül'de yazılan bir haberalma belgesinde İstanbul'daki durum ve İngiltere'nin politikaları hakkında "Anadolu'nun Yunan istilasından tahlisi dolayısıyla İstanbul'da tahaddüs eden vaziyet şehrimizdeki Ermeni ve Rum anasır arasında fevkalade bir heyecan tevliid etmiştir. Bunlar arasında Türk ahali tarafından Hıristiyanlara karşı bir katl yapılacağı şayia-i mütevattırdır. Anasır-ı merkumenin münevveranı arasında hüküm-ferma olan fikir ve kanaate nazaran İzmir'in istirdadını müteakib İstanbul'da yapılan nümayişler esnsında bazı çapulcu eşhas tarafından mevzii bir mahiyetde kısmen hıristiyanlara karşı icra edilen ve muayyen bir hedefi olmadığı Türk ve Türk düşmanı olan müessesata karşı da vuku bulan tecavüzatla sabit olan hasaratdan dolayı müteessir bulunan Türklerin katliam teşebbüsünde bulunmaları bade'l- ihtimal görülmekte ve hasaratı tazmin etmek suretiyle anasır-ı hıristiyanıyeye karşı şayan-ı takdir bir hamiyetkarlık göstermiş olan hükümetin böyle bir kıtali katiyen tecviz ve müsamaha etmeyeceğine muhakkak nazarıyla bakılmaktadır. Ancak devletlerin Türk idaresi altında yaşayan ekalliyetler hakkında yeniden nazar-ı dikkati celb etmek ve Türklerle yapılacak muahedede bunlara aid kuyud ve şurutu teşdid eylemek maksadıyla bazı vesileler ihdas etmek gayesini takib eden İngiltere Hükümeti tarafından bazı Türk esafilini ve taşradan gelen Ermeni ve Rum mültecileriyle çerkeslerden bir kısmını kaydetmek suretiyle bir teşkilat vücuda getirib bunları İstanbul'da küçük mikyasda bir kargaşalık ihdası ve katl icrasıyla tavzif etmekte oldukları istihbar kılınmıştır. Nitekim İstanbul'daki İngiliz ailelerinin bu günlerde İstanbul'u terk etmekte olmaları da bu haberi teyid edecek bir buhran halidir. İngilizlerin bu tertibatına muttali olan anasır-ı merkume münevveranı İngiltere Hükümeti'nin ma_'haza kendi amal-i mefsetet-karanelerinin husulünü teminen "ekalliyetler" perdesi altında şimdiye kadar icra ettikleri ve elyevm yine bu fikirle yapmakta oldukları tertibatın daima olduğu gibi Türk memleketlerinde yaşayan ve iktisaden hakim bir mevkii işgal eden Rum ve Ermeniler ve teveccüh etmiş olan iğbirar ve husumetin teşdidinden başka bir netice vermeyeceğine kanaat etmekte ve bu himaye teranesinden nefret ve adem-i memnuniyet beyan eylemekdedirler. Bu anasırın avamı arasında dahi duruma adem-i vukuf dolayısıyla Türklerin bir katliamı musavveretinde şüyu bulan bu mesele havf ve heyecanın umumileşmesine badi olmaktadır. Anadolu'dan gelen Ermeni mültecilerinin Ortaköy cihetlerine ve Rum muhacirlerinin de Galata, Beyoğlu ve Fener menatıkına müctemian iskan edilmekte oldukları görülmüş ve bu müctemian iskan keyfiyetinin şehrin muhafaza-i sükunet ve asayişini nokta-i nazarından tehlikesi der-kar bulunmuştur. Bu mültecilerin şehirde bir kargaşalık zuhurunda muntazam bir program tahtında iştiraklerini temin için küçük ve mahalli teşkilatlar vücuda getirilmekte olduğu da cümle-i müstehbaratdan bulunmuş olmağla rapor takdim kılınır efendim. 21.9.338 Şevki" denmektedir⁴⁴.

⁴³ TİTE Arş. 39/13258 (25.9.1922).

⁴⁴ TİTE Arş. 39/14536.

Bu dönemde İstanbul'un Türklere geçme olasılığı artınca, Rum ve Ermeni derneklerinden kopmalar başladı. Bazı Taşnak partisi başkanları Yunanlıları, Ermenilerin yok edilmesine neden olmakla suçladı⁴⁵. Geçmişte Türkler aleyhine faaliyet gösteren komitecilerin çoğu Avrupa'ya kaçtı⁴⁶. Bazı Taşnaksütyun başkanları dışında, fırkanın ileri gelenleri, Hınçak Partisi ve mutedil Hınçak Partisi üyeleri Türk yanlısı tavır aldılar⁴⁷. Taşnaklar örgütten kopmaları önleyebilmek amacıyla toplantılar düzenledi⁴⁸. Hatta Ekim 1922'de Ksantopoulos, Corciyadis, Epoyan ve Sağıryan'ın katıldığı bir toplantıda yeniden Ermeni-Rum komitelerinin işbirliği gündeme getirildiyse de girişim başarısızlıkla sonuçlandı⁴⁹. 29 Ekim 1922'de Taşnak Fırkası Başkanı Amadoni, Fırka içinde Rumlarla işbirliği yapanları suçlayarak, bunun partinin siyasetiyle uyuşmadığını, İstanbul'da herhangi bir ayaklanma veya eylem hareketinin komiteleri için söz konusu olamayacağını açıkladı⁵⁰. Buna karşın bu tarihten çok sonra İstanbul'a gelen bazı komitecilerin Rum kiliselerinde konuk edildiği Türk haberalma raporlarından anlaşılmaktadır⁵¹.

1922 Ekim sonunda, bazı Ermeni komitecilerin, Lozan da toplanması kararlaştırılan konferansa Ermeni Devleti kurulması istemiyle yazılı öneri verecekleri duyulunca Patrikhane kurulu toplandı, Arslanyan Patrikhane kaymakamlığına seçildi. Patrikhane, Ermeni davasından vazgeçtiklerini, Türklerle bir arada yaşamak istediklerini konferansa bildirmek üzere Lozan'a bir heyet göndermeyi kararlaştırdı ve bu heyetin yola çıkmadan önce komiteciler tarafından öldürülecekleri tehditleri aldı⁵². Lozan'da birleşik Ermeni heyeti, genel savaşta müttefiklerin yanında görevlerini yaparak çok kayıp verdiklerini, Ermeni sorununun bu konferansla çözümlenmesi gerektiğini belirtir bir muhtırayı konferansa sundu⁵³. Patrikhanenin olumlu yaklaşımlarına karşın Zaven ile işbirliği yapan bir grup komiteci Arslanyan yerine kendi düşüncelerini destekleyen bir başkasının bu göreve getirilmesi yolunda girişimlerde bulunup, Kralgo-Armenien isimli bir dernek ile yakın ilişkiye girdilerse de, İstanbul'un Türklerin eline geçişi bu girişimleri sonuçsuz bıraktı.

⁴⁵ TİTE Arş. 39/14543.

⁴⁶ TİTE Arş. 39/14560.

⁴⁷ TİTE Arş. 39/14560; ATASE Arş. A.1/7895, K.1560, D.119, F.2/1.

⁴⁸ TİTE Arş. 39/14539.

⁴⁹ TİTE Arş. 39/14553.

⁵⁰ TİTE Arş. 39/13262.

⁵¹ TİTE Arş. 39/14569.

⁵² TİTE Arş. 39/14539.

⁵³ TİTE Arş. 39/13246, 14539, 14576. Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987, s.710.